

II HISTORICKÉ POZADÍ: OD ČESKO-NĚMECKÉHO K ČESKO-ŽIDOVSKÉMU NÁRODNÍMU PŘÁTELSTVÍ, 1780–1918

Tato kapitola, pokrývající nejdelší časové období analýzy, téměř půldruhého století, zkoumá obecné historické pozadí a novodobé křesťansko-židovské vztahy v českých zemích. Začíná myšlenkou česko-německého přátelství v Čechách na konci 18. století. Od tohoto „národního přátelství“ mezi křesťany různých jazyků se však postupně upouštělo. Bylo nahrazeno mnohem méně rozšířeným, ale neméně významným česko-židovským „národním přátelstvím“, v němž se ovšem od Židů očekávalo, že jazykově přejdou z němčiny (či západního jidiš) na češtinu. Tento požadavek se ospravedlňoval domnělou existencí raně novodobých česky mluvících Židů v prostoru českých zemí, kteří prý byli násilně germanizováni a u kterých proto bylo třeba dosáhnout toho, aby se vrátili ke svému „původnímu“, tedy českému mateřskému jazyku.

Slavné české padělky středověkých rukopisů z období romantismu na počátku 19. století lze propojit se vznikem smíšeného česko-německého a křesťansko-židovského literárního kroužku Mladá Čechie (*Jungböhmen*) v polovině století a dále se zrodem česko-židovského asimilačního hnutí na konci

století. Někteří čeští židovští představitelé byli pak přizváni ke zbourání starobylého pražského ghetta Josefova (*Josefstadt*), k němuž došlo v souvislosti s „počešťováním“ hlavního města českých zemí prostřednictvím městského plánování na přelomu století.

Nicméně i česko-židovské hnutí brzy vážně utrpělo několika vlnami protižidovských nepokojů v letech 1897–1900, které doprovázela Hilsnerova aféra, křivé antisemitské nařčení z rituální vraždy mající souvislost s českým nacionalismem. Sionismus se v Čechách přesto šířil a Hilsnerův nejslavnější obhájce a pozdější první československý prezident T. G. Masaryk byl později často označován za sympatizanta Židů, který se údajně dostal k moci s pomocí amerických sionistů. I čeští Židé si přisuzovali zásluhy o to, že Masaryka (a tedy Československo) politicky vytvořili. Nároky obou těchto židovských vlivových skupin byly ovšem téměř zcela neodůvodněné a byly pouze výrazem přehnaného uctívání prvního prezidenta, výrazem *tégémánie*.

ČESKO-NĚMECKÉ ČECHY

Od raného novověku byly české země – tedy Čechy, Morava a malá jihovýchodní část Slezska – součástí habsburské říše. Do 18. století se téměř veškeré obyvatelstvo českých zemí hlásilo ke státnímu náboženství Habsburků, ke katolictví. Z minulosti zde však dosud přežívaly i malé protestantské a židovské menšiny, stejně jako synkretické náboženské skupiny.⁷⁸

Katolická šlechta obsadila vedoucí místa v armádě i ve státní správě, katolická církev ovládala vzdělávací systém.

⁷⁸ Srov. k tomu novou práci o náboženském synkretismu v tomto období, a to i na území českých zemí: Paweł Maciejko, *The Mixed Multitude. Jacob Frank and the Frankist Movement*, Philadelphia 2011.

Většinu obyvatelstva ale tvořili rolníci a nevolníci, jejichž možnosti rozhodování v záležitostech hospodářství, vzdělání, migrace a dokonce i sňatku byly omezeny. Městské „střední třídy“ byly ještě poměrně malé, a to i v Praze, hlavním městě Čech a největším městě zemí Koruny české.

Velké habsburské reformy osvícenského absolutismu byly zahájeny v sedmdesátých letech 18. století za vlády císařovny Marie Terezie. Podle Josefa Karniela k nim dal v roce 1777 podnět kancléř Václav Antonín Kounic.⁷⁹ O tři roky později císařovna zemřela a její syn a dědic, císař Josef II., pak urychlil centralizaci a modernizaci na území monarchie, přičemž Kounic pokračoval ve svém úřadě. Soubor hlavních reforem Josefa II. zahrnoval především důležité kroky vedoucí k osvobození od nevolnictví, a co je nejpozoruhodnější, zvýšil náboženskou toleranci pro většinu nekatolíků.

Aby mohly tyto reformy přinést v habsburské říši plně své ovoce, bylo by bývalo zapotřebí nejméně sta let. Nevolníci jenom postupně získávali více zákonných a politických práv, takže se mohli začít svobodně stěhovat a zapojovat se do procesu urbanizace a industrializace. Nekatolíci v Čechách a na Moravě se postupně emancipovali v několika etapách, počínaje tolerančním patentem z roku 1781 pro některé protestantské a ortodoxní křesťanské skupiny v říši, ale i pro Židy. Dalšími důležitými kroky na cestě k židovské emancipaci bylo oficiální otevření ghett v roce 1848 a všeobecné znovuosporádání vztahu mezi státem, občany a náboženskými institucemi po roce 1867.

O něco spornější je skutečnost, že Josef II. také pokračoval v jazykové politice své matky a učinil z němčiny, která se právě v té době standardizovala do své moderní formální podoby, jakýsi oficiální jazyk českých zemí. Císař navíc němčinu

⁷⁹ Josef Karniel, *Die Toleranzpolitik Kaiser Josephs II.*, Gerlingen 1986, s. 198.

dekretem určil za hlavní vyučovací jazyk na univerzitě v Praze, kde se dosud používala především latina, právě tak jako v novém židovském školském systému, který nechal vytvořit.

Podstatná část obyvatelstva českých zemí vskutku hovořila německými nářečími, včetně dnes již zaniklého západního jidiš, jako svým rodným jazykem, případně jedním z rodných jazyků. Jenže většina lidí zde hovořila různými „slovanskými“ nářečími, ze kterých se časem etabloval český jazyk a jež ve svém důsledku způsobila, že se Češi označili za Slováky.⁸⁰ Nicméně mnoho, pokud ne většina lidí v českých zemích v té době hovořila v různé míře jak česky, tak německy, a není tedy možné je jednoduše klasifikovat podle jazykového klíče.⁸¹

Úhrnem lze říci, že politické reformy Josefa II. zcela mimořádně otevřely intelektuální prostor, který byl rychle zaplněn novým souborem vyprávění, alternativní kolektivní pamětí, která naprosto odmítala habsburskou, katolickou a německy mluvící „cizí“ vládu v zemích Koruny české. Na začátku 19. století si vzdělané elity v českých zemích vytýčily za cíl vytvořit svoji vlastní herderovskou „vlast“. Zpočátku se o ní uvažovalo jen jako o domovské provincii, buď Čechách, nebo Moravě (nebo jihovýchodním Slezsku). Nové narativy se uchylovaly zpět k Českému království v období středověku a zvláště k raně novověkým evangelickým „českým“ kořenům „národa“ země Koruny české.

⁸⁰ K „mýtu slovanství“ viz např. Robert B. Pynsent, *Questions of Identity. Czech and Slovak Ideas of Nationality and Personality*, Budapest – New York 1994, s. 44–99, a také na dalších místech.

⁸¹ Martin J. Wein, „Chosen Peoples, Holy Tongues“. Religion, Language, Nationalism and Politics in Bohemia and Moravia in the Seventeenth to Twentieth Centuries“, *Past and Present* 202, únor 2009, s. 37–81. Na tomto místě je důležité připomenout, že obecně „dokonalá“ dvojjazyčnost (bilingvismus) nebo v lingvistické terminologii equilingvismus se vyskytuje velmi vzácně, ale částečná dvojjazyčnost je významně rozšířena, a to tak, že někteří mluvčí si ani nejsou vědomi toho, že do této skupiny patří.

Peter Demetz popsal, jak reformy osvícenského absolutismu přijala katolická a převážně německy mluvící šlechta v českých zemích, která si stále udržovala obrovský vliv na jejich politický a intelektuální vývoj: „Zemská šlechta [v Čechách] vítala a podporovala, samozřejmě i se zřetelem k reálným cílům politickým, tuto literaturu, stejně jako díla české lingvistiky a českého dějepisce. Potřebovala totiž literární a vědecké úspěchy v Čechách i autochtonní kulturu vůbec jako účinný argument proti centralistickým tendencím Vídně.“⁸² Není překvapením, že toto „znovuobjevování“ samostatné minulosti českých zemí se zpočátku odehrávalo převážně v německém jazyce. Například Josef Dobrovský napsal v němčině první mluvnický českého jazyka (1809). V roce 1815 německý básník (nepocházející z českých zemí) Clemens Brentano – přítel Herdera a Fichteho – vydal rozvláčné dramatické dílo s názvem *Die Gründung Prags. Ein historisch-romantisches Drama* [*Založení Prahy. Historicko-romantické drama*]. Brzy nato němečtí romantičtí básníci z českých zemí jako Karl Franz Guolfinger von Steinsberg a Karl Egon Ebert rovněž oslavovali „české“ hrdiny pověstí a lidových tradic, jako byla kněžna Libuše. Mimoto se Ebert osobně spřátelil s Františkem Palackým.⁸³

Nešlo o nějaký samoučelný český nacionalismus. Zdá se, že Ebert byl ovlivněn Bernardem Bolzanem, katolickým teologem a filozofem vyučujícím na univerzitě v Praze na počátku 19. století, pacifistou, který navrhoval, aby česky a německy mluvící obyvatelstvo českých zemí splynulo v jeden „národ“. V roce 1835 kupříkladu Ebert napsal:

⁸² Citováno podle Petr Demetz, *René. Pražská léta Rainera Marii Rilka*, přeložil Ladislav Nezdařil, Praha 1998, s. 52–53.

⁸³ Tamtéž, s. 89–92.

Tudíž nechte, jedle, po svém boku duby klidně [*friedlich*] stát,
 a vy, duby, v jedlích bratry své zas mějte,
 tak v souladném spojení jeden druhému dodáte sil,
 co Pán spojil, člověk nerozlučuj!⁸⁴

Les byl široce rozšířenou metaforou pro „lid“. Dub byl již tehdy běžným jinotajným označením Němců a jedle zde měla zjevně zastupovat Čechy, ačkoliv se brzy poté stane „českým stromem“ lípa. Ebertův smíšený listnatý a jehličnatý les, tak typický pro střední Evropu, byl alegorií smíšeného česko-německého obyvatelstva českých zemí. Předpokládalo se, že coby sjednocující pouto poslouží (křesťanské) náboženství a že odměnou za vzájemnou toleranci uvnitř tohoto česko-německého národa bude oboustranný prospěch.

PADEĚLKY Z OBDOBÍ ROMANTISMU

Odvrácenou stranou tohoto hromadného přehodnocování dějin českých zemí a zrodu moderního dějepiscectví v Praze na počátku 19. století se staly padělký historických dokumentů. V letech 1816–1818 se objevila řada padělaných českých rukopisů – zřejmě čerpajících inspiraci z vlny podobných křesťanských a židovských padělků v Británii v 18. století –, které pak byly rychle přeloženy do němčiny.⁸⁵ Nejvýznamnějším příkladem toho byl „nález“ českého středověkého epického zlomku Václavem Hankou v kostelní věži ve Dvoře Králové

⁸⁴ Karl Egon Ebert, *Poetische Werke. Gesamtausgabe*, sv. 5, Praha 1877, s. 280, báseň „Der gemischte Wald“.

⁸⁵ H. J. Kieval, *Languages of Community*, s. 121–124; D. Sayer, *Coasts of Bohemia*, s. 144–147; A. Lass, „Romantic Documents and Political Monuments“; Michael Laurence Miller, *Rabbis and Revolution. The Jews of Moravia in the Age of Emancipation*, Stanford 2011, s. 67, 80.

nad Labem v severovýchodních Čechách v roce 1817. Tyto padělky přitom nepřímou zpochybňovaly rodící se česko-německé spojenectví v českých zemích, jak je prosazovala místní šlechta a vzdělané katolické elity. Naznačovaly totiž, že Češi jsou v českých zemích těmi „původními“.

Do poloviny 19. století vzniklo množství českých padělků, jejichž autory a vydavateli byli Hanka a další a které v proslulé polemice odmítl T. G. Masaryk. Diskuze o pravosti těchto rukopisů, jež se pak rozvinula do obecnějšího sporu o „smysl českých dějin“, pokračuje svým způsobem až do současnosti. Historik Miloš Havelka prohlásil, že tato diskuze „byla po dlouhá období ústřední diskuzí [*Leitdebatte*] českého dějepisectví“, které se na jejím základě rozdělovalo na dvě hlavní školy: směr „protestantský a pokrokový“ (později také marxistický a komunistický) a směr „katolicko-konzervativní“.⁸⁶

Gisela Kabenová si povšimla, že k oživení skupin zastánců rukopisů došlo ve třicátých letech 20. století v okruhu českého fašistického hnutí a poté s novým zveřejněním rukopisů za komunistického prezidenta Klementa Gottwalda v roce 1951 a že tyto diskuze vyvrcholily v letech 1967–1969 v souvislosti s pražským jarem. Závěry šetření oficiální kriminologické komise z roku 1969 byly zveřejněny až o dvě desetiletí později, po pádu komunistického režimu. Tyto výsledky potvrdily, že rukopisy jsou opravdu padělky. Devadesátá léta a počátek nového století se ovšem vyznačovaly dalším oživením postojů zastávajících pravost rukopisů, vyšly k tomu četné publikace a novým fenoménem se stali internetoví aktivisté.⁸⁷

⁸⁶ Miloš Havelka, „Die Debatten über den Sinn in der tschechischen Geschichte, 1895–1989“, Ch. Brenner – K. E. Franzen – P. Haslinger – R. Luft (eds.), *Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert*, s. 45 (citace), s. 46–47, s. 54–58, passim.

⁸⁷ Gisela Kaben, „Die Königinhofer und Grünberger Handschriften. Mythos im 20. Jahrhundert?“, in: Steffen Höhne – Ludger Udolph (eds.), *Deutsche –*

Hillel J. Kieval poukázal na to, že Palackého zakladatelské dílo českého dějepiscetví, vydávané postupně mezi lety 1836 a 1867 v němčině a v češtině, by „nebylo představitelné bez své celkové koncepce věčného zápasu Němců a Čechů, který byl bezezbytku převzat z [padělaných] rukopisů“. ⁸⁸ Jitka Malečková dále vysledovala Fichteovo genderové hledisko užívané ve falzifikátech rukopisů a v české historiografii na nich založené. Podle jejího názoru Hanka také sehrál klíčovou roli v zobrazování českého nacionalismu jako „femininního“ a zastupovaného prostřednictvím zčásti vymyšlených ženských hrdinek, v protikladu k údajně „maskulinnímu“ nacionalismu německému. ⁸⁹

České rukopisné padělky také měly významný, i když poněkud nepřímý dopad na Židy v českých zemích a na česko-židovské vztahy. Asi ve stejnou dobu, kdy se Hanka pustil do tvorby svých padělků, začal jiný pražský historik Marcus Meir Fischer, tzv. *maskil*, ⁹⁰ rozšiřovat úryvky z údajně *Ramschakovy kroniky*. Jeho kronika byla zdánlivě sbírkou zpráv z pražské židovské komunity v letech 1271–1743. Židé z českých zemí s dychtivostí sahalí po látce z této kroniky po několik generací, než v roce 1929 další pražský židovský historik a jeden ze zakladatelů slavného Židovského muzea v Praze, Salomon Hugo Lieben, prokázal její pravé autorství. Lieben připsal falzifikát Fischerovi, přibližně ho datoval a naznačil jeho polemickou motivaci: „*Ramschakova kronika* se objevila v první čtvrtině 19. století, aby vytvořila dějiny pražské

Tschechen – Böhmen. Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert, Köln 2010, s. 304–309.

⁸⁸ H. J. Kieval, *Languages of Community*, s. 124.

⁸⁹ Jitka Malečková, „Nationalizing Women and Engendering the Nation. The Czech National Movement“, in: Ida Bloom – Karen Hagemann – Catherine Hall (eds.), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford – New York 2000, s. 300–302, *passim*.

⁹⁰ V hebrejštině literárně „vzdělanec“, tj. aktivista židovského osvícenství.

židovské komunity a aby pomohla prokleslit cestu požadavkům takřečeného *Zeitgeist* [ducha doby].⁹¹

Tyto požadavky ducha doby podle Fischera zahrnovaly historické precedenty pro reformu židovských náboženských obřadů (např. zavedení varhan v synagogách) a důležitá zlepšení administrativního charakteru (jako třeba pojištění proti požáru a stavební předpisy). Padělaná kronika dále nastínila obrázek intenzivních a často dobrých sousedských vztahů mezi Židy a křesťany, a to včetně konverzí probíhajících v obou směrech. Zlehčovala také význam protizidovských omezení uvalených křesťanskými vládci, a zašla přitom dokonce tak daleko, že tvrdila, že tyto zákony ve skutečnosti sloužily židovským zájmům.⁹²

Dalším mýtem, který zřejmě vycházel z Fischerovy *Ramschakovy kroniky*, byla údajná přítomnost sefardské židovské komunity ve středověké Praze, jež se měla nacházet obklopená křesťanskou zástavbou v malé oblasti v nevelké exteriitoriální části pražského ghetta. Fischerovým úmyslem pravděpodobně bylo zdůraznit, že i Židé se dělí podle „národů“ nebo že někteří Židé byli vlastně váženými Západoevropany, zejména iberského původu. Malé druhé ghetto skutečně v Praze existovalo, ale nejsou žádné doklady o tom, že by zde žila iberská židovská komunita. Stavba pražského reformovaného židovského „templu“ na tomto místě v roce 1868 a výběr „maurského“ architektonického slohu opět nahrávaly tomuto sefardskému mýtu. Po druhé světové válce se tato synagoga stala součástí Židovského muzea v Praze a nazývá se od té doby „Španělská“, což pravděpodobně bezděčně odkazuje na Fischerova falza.⁹³

⁹¹ S. H. Lieben, „Die Ramschak-Chronik“, s. 390.

⁹² Tamtéž, *passim*.

⁹³ Ivan Kalmar, „The Origins of the ‚Spanish Synagogue‘ of Prague“, *Judaica Bohemiae* 35, 1999, s. 158–210; viz také Alexandr Putík, „On the Topography and